

Sesbilim Çalışmaları

İpek Pınar Uzun

bekear@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

Çarşamba, 15.30-17.45

Z-05

Chomsky & Halle (1968)'de Ayırıcı Özellikler Tablosu																			
	i	u	e	a	ɪ	w	r	l	p	t	d	θ	ð	n	s	z	ʃ	k	h
seslemsel	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ünsüz	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
yüksek	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
arkadil	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
alçak	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ön	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
taçsı	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
yuvarlak	-	+	-	-	-	+													
gergin	+	+	+	+	-	-													
ötüm							+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-
sürekli							+	+	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+
genizsil							-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
sızmalı							-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-
yan(al)							-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

- Beyin, dilin anlatımsal değişkesini, tümcelerini tamamını depo ederek değil, tümceleri oluşturan sözcükleri, sesbirimleri, onların anlamlarını ve ayırıcı özelliklerini ve sözcükleri yerleştireceği örüntüleri depolayarak gerçekleştirir.

	/ka ^l /	/ke ^l /
düz	+	+
dar	-	-
öndil	-	+

- Dilde anlam ayırteıcı en küçük birim **sesbirim**dir (phoneme).
- Her sesbirim, beyinde ayırıcı özelliklere ayrı ayrı kodlanmakta ve biçimbirimlerin oluşumunu gerçekleştirmektedir.
- Sesbirimler, seçme-birleştirme sürecinde etkin rol oynamakta, yeni bir öbek yapı kurulurken, beyin her seferinde sesbirimlerin biraraya getirilmesiyle öbek yapının kurulmasına izin vermektedir.

/bol/-/kol/

	/b ^{ol} /	/k ^{ol} /
patlamalı	+	+
çift-dudak	+	-
ötümlü	+	-

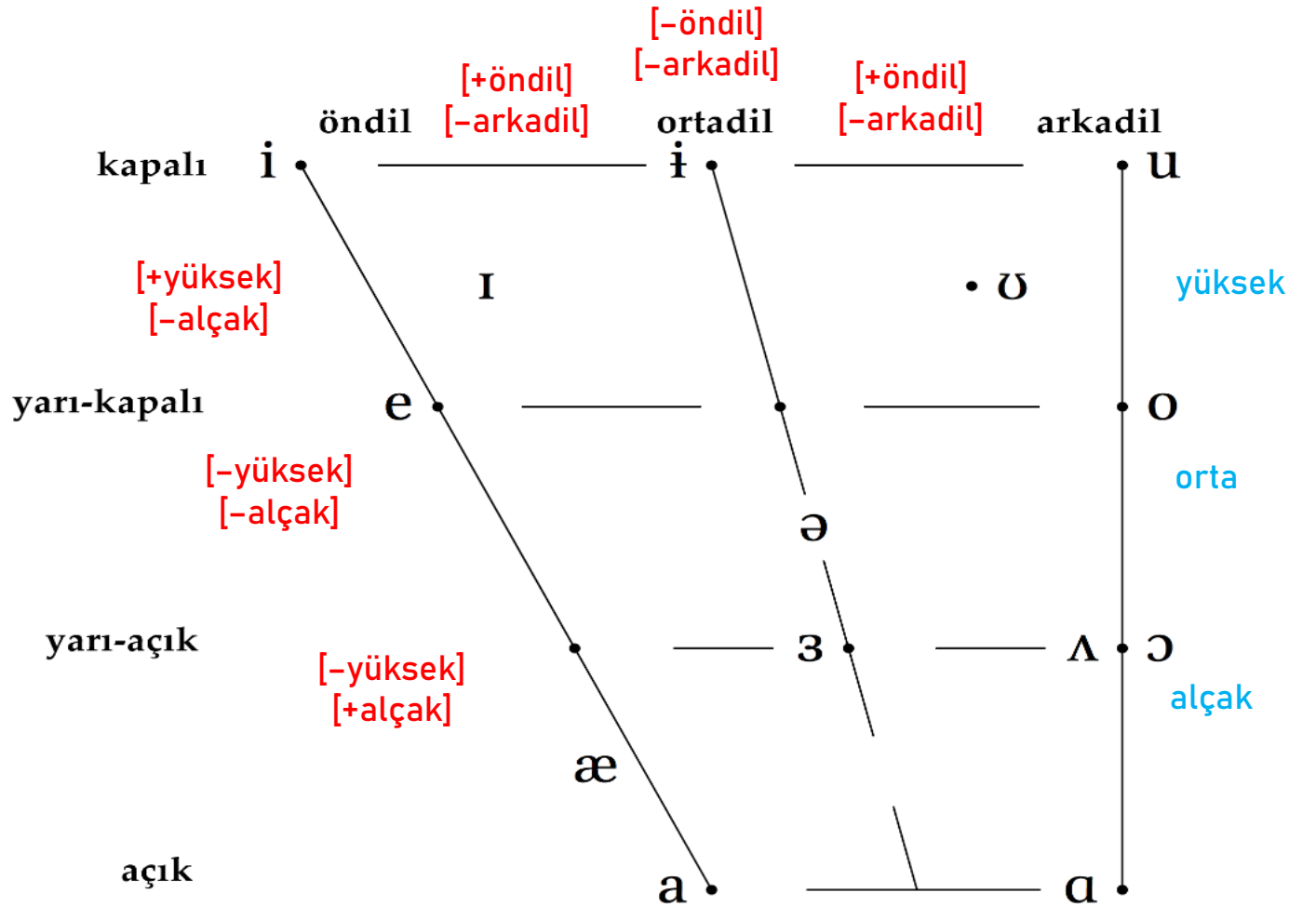
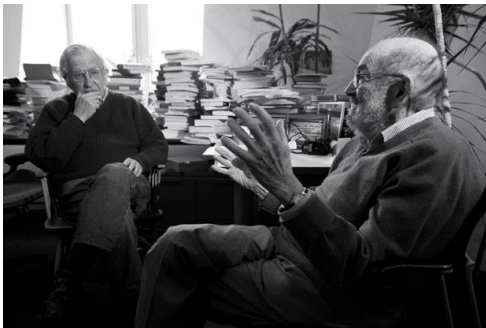
/kal/-/kel/

	/k ^{al} /	/k ^{el} /
düz	+	+
dar	-	-
öndil	-	+

[± yüksek]
[± alçak]

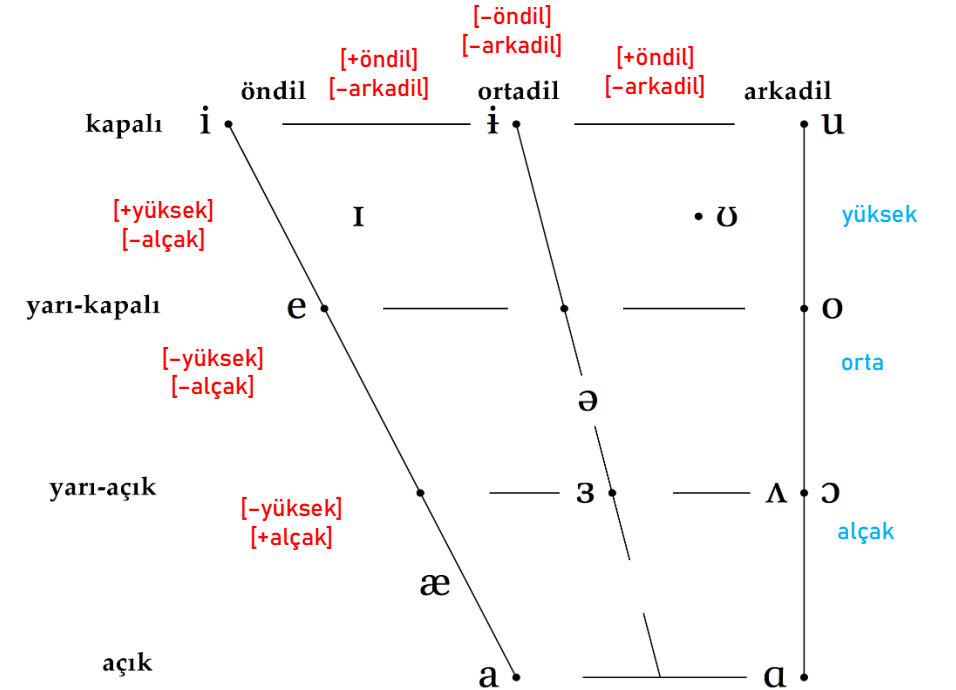
[± arkadil]
[± öndil]

[± yuvarlak]
[± gevşek]

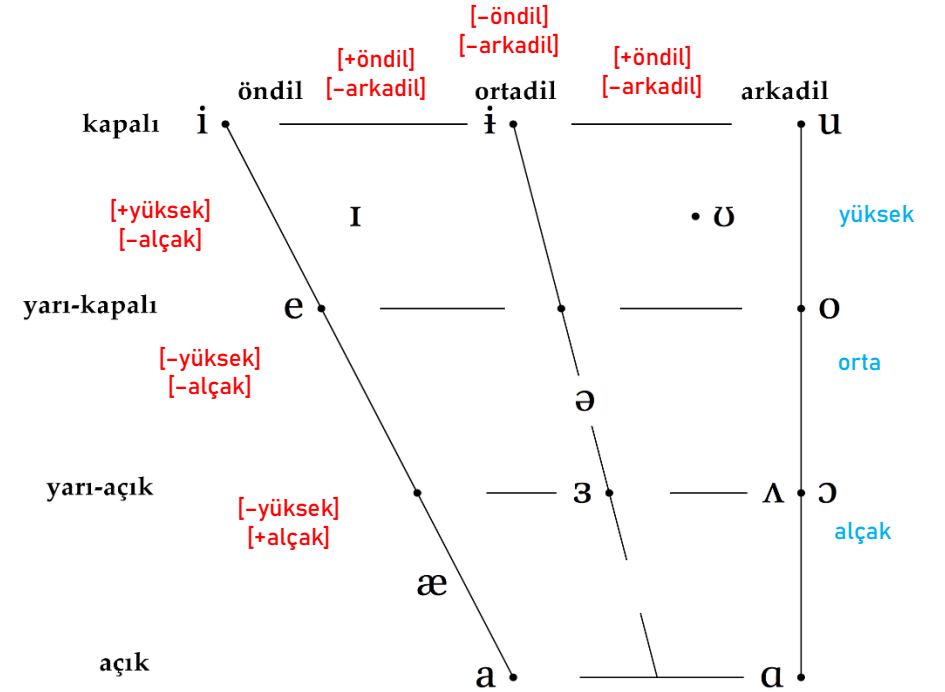
- Bütün ünlüler [-ünsüz] olarak tanımlandığı için aşağıdaki biçim kuramda gösterilmektedir:

[-ünsüz] → $\begin{bmatrix} +\text{ötümlü} \\ +\text{seslemlî} \end{bmatrix}$ **ya da** $\left(\begin{array}{c} +\text{ötümlü} \\ +\text{seslemlî} \end{array} \right)$

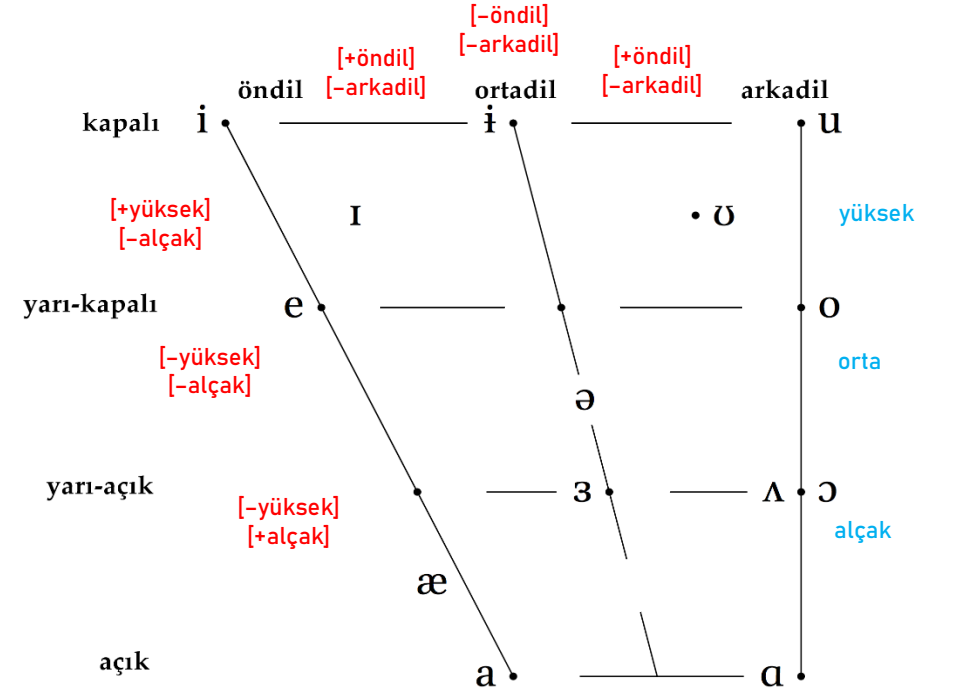
- Her ne kadar Türkçede görülme de, kimi dillerde (İngilizce gibi) ünlüler genizsil özellik gösterebilmektedir. Bu durumda aşağıdaki gibi kodlanmalıdır:

bat [bæt]   [-genizsil]
bat [bãet]   [+genizsil]

- Vurgusuz ünlü (*schwa*) gösterimi, genellikle dillerde /ɪ/ sesi için kullanılmaktadır.
- Bu sesler, ünlü dörtgeninde ölü alan olarak da tanımlanan orta kısımda konumlanmaktadır.
- Türkçede vurgusuz ünlü tanımlaması halen tartışmalıdır.

A. TEKLI ÖZELLİKLER

- Tekli özellikler (unary features), bir sesin **[+]** ya da **[-]** değer almasıyla ilişkili değildir.
- Örneğin, bir ses dudaksıl, taçsı ya da dil sırtı özelliği taşıyabilir; ya da bir ses örneğin dudaksıl özellik taşıyorsa o sesin **[-taçsı]**, **[-dil sırtı]** gibi kodlanması uygun değildir.
- Bunun yerine, o ses için, doğrudan **[+dudaksıl]** demek daha uygundur.

[TAÇSI]
Dil palası/Dilucu

[DUDAKSIL]
Dudaklar

[DİL SIRTİ]
Dilin orta ya da arka bölümleri

A. TAÇSILAR (Coronals)

Üretici Sesbilim Kuramının tanımlandığı İngilizcede taçsı ünsüzler, aşağıda sunulan dört özellik temelinde incelenmektedir:

[± ön] (anterior)

[± dağınık] (distributed)

[± sızmalı] (strident)

[± yanal] (lateral)

1. ÖZELLİK: [± ön] (anterior)

- Bu özellik, yalnızca taçsıl ünsüzlerde gözlenmektedir.
- Eğer bir ünsüz [+ön] özellik taşıyorsa, ön kısımda diş çukurlarında yer alıyor demektir (İng. sort > sθrt) ancak;
- Eğer bir ünsüz [-ön] özellik taşıyorsa, dilin arka kısımlarında yer alıyor demektir: [tʃ, ʃ, c] gibi.

2. ÖZELLİK: [± dağınık] (distributed)

Bu özellik, dil çubuğu (tongue blade) kısmında gözlenmekte; genellikle (ş) ünsüzleridir.

[+dağınık] > [tʃ, ʃ, θ, ʒ, δ, dʒ]

[−dağınık] > [t, d, z, s]

3. ÖZELLİK: [± sızmalı] (strident)

- Bu özellik, dil çubuğundan dişlere doğru hava akımı olması durumunda gözlenmektedir.
- Bazı durumlarda, bu ünsüzler ıslıklı ünsüzler (sibilant) olarak da tanımlanabilmektedir.

[+sızmalı] > [t s, z, ʃ, j, tʃ, dj]

[-sızmalı] > [θ, ɸ, t, d, l]

4. ÖZELLİK: [± yanal] (lateral)

- Bu özellik, İngilizcede toplamda 4 tane yanal ünsüz bulunmaktadır.
- Bu ünsüzlerin [+] ya da [-] değer alması önemli değildir.

[ɬ, lʝ, l, λ]

B. DUDAKSIL (Labials)

- Dudaksıl özellikler, hem ünlüler hem ünsüzler için kullanılmaktadır.
- Fransızca gibi dillerde ünlülerde dudaksıllaşma yoğun olarak gözlenmektedir.

[+yuvarlak] > [p, l, æ, ε, m]

[-yuvarlak] > [w, U, ou, y]

C. DİL SIRTı (Back)

- Bu özellik, dilin yüksekliğiyle ilişkili olduğu için, sesler yüksek ya da alçak özellik taşımaktadır.
- Ünlüler de dil sırtı özelliklerini taşıyabilmektedir.

[+yüksek] = [–alçak]

[+alçak] = [–yüksek]

	yüksek	alçak	arkadil
yumuşak (art)damaksıl	+	–	–
küçük dil	–	–	+
boğazsıl	–	+	–

1. ÖZELLİK: Yumuşak (art)damaksıl

- Yüksek ünlülere çok benzemektedir. Örneğin, İng. cup gibi.
- Bu ünsüzler dil ya da ağız kısmında yüksektir, ancak alçak ya da dil arka kısmında çıkarılmamaktadır.

2. ÖZELLİK: Küçük Dil

- Küçük dil ünsüzlerinde dil kısmı yüksek değildir.
- Dil biraz daha aşağıya indirilir.
- Ancak dil tamamen aşağıda konumlanmamaktadır.
- Dil, ne doğrudan arka kısımda ne de ön kısımdadır; yani ortadadır.

3. ÖZELLİK: Boğazsıl

- Boğazsıl ünsüzler, dil iyice aşağıda konumlanır, başka bir deyişle dil, daha çok boğaza doğru alçalmaktadır.

B. İKİLİ ÖZELLİKLER

- [ötümlü] (voice)
- [geniş gırtlak] (spread glottis); [SG] gırtlak geniş olması durumu, soluklu sesler bu grupta gözlemlenir (p, t, k gibi).
- [dar gırtlak] (constricted glottis); [CG] gırtlak dar olması durumu
- [gırtlak çarpması] (glottal stop); sözcüğün başlangıcında gözlemlenen kapanma durumu, örneğin gırtlak ünsüz çıkartma eğilimi; ulamalarda çok görülmektedir.
- [içegeçişli] (injectives); sesin çıkarılışı sırasında soluk alma farklılığıdır. Örneğin, İng. puh ile oh farklılığı gibi. Dar gırtlak özelliğini, yani [CG] özelliğini taşımaktadır.